

מאמר תגובה

הרב חנשה שמרלובסקי

א

בעלון הקודם התפרסם מאמר של ניר רז נ"י בשם: "וחי בהם". עיקרו של המאמר עוסק בשיטת ר' ישמעאל המובאת בסנהדרין עד,א:

תניא איר ישמעאל מנין שאם אמרו לו לאדם עבוד עבודת כוכבים ואל תהרג מנין שיעבוד ואל יהרג ת"ל וחי בהם ולא שימות בהם. יכול אפילו בפרהסיא תלמוד לומר ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי.

ורבנן חולקים על ר' ישמעאל וסוברים שבע"ז אפילו בצנעא הדין יהרג ואל יעבור בנלמד מן הפסוק יזאהבת את ה' אלקיך". המאמר דן מהי דעת ר' ישמעאל לגבי שפיכות דמים בצנעא. ואומר הכותב, שכיון שדין יהרג ואל יעבור בש"ד נלמד מסברא, "מאי חזית וכו'", ודאי שאין לחלק בין פרהסיא לצנעא. אך מול סברא פשוטה זו מביא המאמר את הגמ' במסכת ע"ז כז, ב ותוס' שם ד"ה "יכול", שעולה משם שלר' ישמעאל אפילו בש"ד בצנעא יעבור ואל יהרג. ובהמשך המאמר מנסה להסביר זאת.

ב

לענ"ד קשה מאד לומר דבר זה. מהגמ' שם אין כל ראייה לכך. וגם מה שהוכיח מתוס', נראה לענ"ד שאין להוכיח כן. וזה לשון תוס' שם:

יכול אפילו בפרהסיא ת"ל ולא תחללו את שם קדשי. ומיהו רבנן פליגי עליה דר' ישמעאל בפרק בן סורר, ואמרי דפרהסיא אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור.

ובצנעא יש חילוק בין עבודת כוכבים לשאר מצות, דבשאר מצוות יעבור ובעבודת כוכבים יהרג. ולר' ישמעאל אין שום חילוק דבצנעא בכלן יעבור ואל יהרג ובפרהסיא בכל יהרג ואל יעבור.

רצה בעל המאמר להוכיח מדברי תוס' "בכולן יעבור ואל יהרג" שכולל גם שפיכות דמים. ולא היא, שבפשטות כוונת תוס' "כולן" היא, מול רבנן שחילקו בין ע"ז לשאר מצוות, לר' ישמעאל אין חילוק כזה, ואין דין ע"ז חמור יותר משאר מצוות. ואין הנושא של תוס' לברר את דעת ר' ישמעאל לגבי ש"ד, וממילא אין להוכיח מלשון "בכולן" שכולל גם את ש"ד. וכן נוקט המנ"ח במצוה רצ"ה אות א' ומוכיח כן מתוס' בסנהדרין עד, ב שיובא בהמשך, ואין מציין שיש מי מהראשונים שחולק על כך¹. אמנם מלשון תוס' בכתובות יט, א ד"ה "דאמר" משמע נגד דברי, שכן על דברי רבא שם:

השתא אילו אתו לקמן לאמלוכי, אמרינן להו זילו חתומו ולא תתקטלון, דאמר מר אין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש אלא עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים.

כותב התוס':

דאמר מר אין לך דבר וכו' - פירוש אפילו מאן דמחמיר, לא מחמיר אל בהנך, דרבא גופיה קסבר אפילו בהני אינו חייב למסור עצמו בעינעא במסכת ע"ז בפרק ר' ישמעאל דף נד. ואין חילוק בין הנך לשאר ובפרהסיא יהרג ואל יעבור.

כוונת תוס' שמדברי רבא במס' ע"ז נד. עולה שרבא סובר כר' ישמעאל² ולכן צריך להסביר שכאן אמר דבריו אפ' לפי מי שמחמיר. ומלשונו "אפילו בהני" בלשון רבים נראה לכאורה שנתכוון לכל אלו שהוזכרו כאן

¹ במאמר רצה להסביר שהציווי של "וחי בהם" כולל את כל מצוות התורה, וגם את ג' עבירות החמורות, ומול זה עומד הציווי של "ונקדשתי", ועל כך באה התשובה שכאן בפרהסיא כאן בצנעא. לענ"ד קשה לומר כן לגבי שפיכות דמים. שהרי הציווי של וחי בהם מתייחס גם לחיי השני (ומסתבר לפי ר' ישמעאל שאם יש צורך לעבוד ע"ז ע"מ להציל את חבירו יעבוד ע"מ שחבירו לא יהרג). וא"כ עדיין נשאלת השאלה מדוע שר' ישמעאל יתעלם מהסברא של מאי חזית.

² אמנם תוס' בע"ז נד, א נוקט שרבא אינו סובר כר' ישמעאל, ומה שנקט בע"ז שם כר' ישמעאל הוא רק לתרץ את הברייתא גם כר' ישמעאל. ובתוס' ע"ז, כז, ב כותב שצ"ע.

כולל ש"ד, שגם בש"ד סוברים ר' ישמעאל ורבי שבצנעא יעבור ואל יהרג.

ולענ"ד אפשר לדחות את הראיה, משום שתוס' מתיחס אליהם כקבוצה, ולא בא לברר את הדין לגבי כל אחד מהם³.

אולם ההגהות אושרי לפ"ק בכתובות דף ג,ב ד"ה "ולקמן" מפורש נגד דברי. וזו לשונו שם:

ולקמן פ"ב (י"ט. תוס' ד"ה דאמר) פירש רש"י דוקא בפרהסיא אבל בצנעא יעבור ואל יהרג ואין חילוק בין עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים. וכל עבירות שבתורה דבכולהו בפרהסיא יהרג ואל יעבור ובצנעא יעבור ואל יהרג.

מפורש בדבריו שגם לגבי שפיכות דמים יש חילוק בין פרהסיא לצנעא. ולענ"ד להדחק גם בדברי ההגהות אושרי ולומר שהנושא שבו הוא עוסק אינו שפיכות דמים אלא גילוי עריות. ודבריו מתייחסים לקושי שמביא הרא"ש שם ושאר הראשונים על דברי הגמ' "ולדרוש להו דאונס שרי" והרי בג"ע הדין יהרג ואל יעבור, ובהקשר לזה מביא הגהות אושרי את דבר התוס' בפרק שני.

אך הדבר קשה, שסוף סוף מפורש בדבריו גם לגבי שפיכות דמים. ויתכן להעמיד דבריו דוקא לגבי דין שפיכות דמים שאינו מצד הסברא. שכן הרמב"ם פוסק⁴ שאם אמרו עכו"ם לישראל למסור אחד למיתה ואם לא יהרגו כולם, יהרגו כולם ואל ימסרו נפש אחת מישראל ואפילו אם יחדהו אלא א"כ חייב מיתה. וזה כדעת ר"ל בירושלמי ולא כר' יוחנן. ומקשה הכ"מ שם שבמקרה שיחדהו, לא שייכת הסברא של מאי חזית, שהרי ממילא יהרגו כולם. ועונה

ואפשר לומר דס"ל לר"ל שמי"ש דבשי"ד סברא הוא אינו עיקר הטעם, דקבלה היתה בידם דשי"ד יהרג ואל יעבור, אלא שנתנו טעם מסברא להיכא דשייך אבל אין הי"נ דאפילו הכא דלא שייך האי טעמא הוי דינא הכי דיהרג ואל יעבור.

³ אמנם אפשר יהיה להוכיח בפשטות שדין ג"ע הוא כדין ע"ז וכן מוכח בהגהות אושרי שמוכח להלן ולא כדברי תוס' סנהדרין ע"ב, שיובאו בהמשך.

⁴ הל' יסודי התורה פרק ה' הל' ה'.

והרב ישראלי זצ"ל בעמוד הימיני⁵ מסביר שאחרי שלומדים מרוצח לג"ע ששם הדין של יהרג מצד חומר העבירה חוזר ונלמד דין רוצח מג"ע גם כן מצד חומר העבירה.

ולפי זה ניתן לאמר שברוצח יש שני דינים:

א. מצד הסברא

ב. גם במקום שאין את הסברא אלא רק מצד העבירה.

וניתן לומר שדבר ההגהות אושרי מתייחסים לדין רוצח שהוא לא מצד הסברא אלא מצד חומר העבירה כמו לגבי ג"ע.

ג

נקטנו כדבר פשוט מסברא, שבדין פק"ג אין מקום לחלק בדעת ר' ישמעאל בין פרהסיא לצנעא. אמנם יש מקום להסתפק בדעתו לגבי ג"ע. שמצד אחד המקור ללימוד דין יהרג ואל יעבור בג"ע הוא ש"ד, ולכן מסתבר לתת לג"ע אותם גדרים כמו ש"ד, אך מצד שני ניתן לומר שדוקא בש"ד שהוא מסברת מאי חזית לא נחלק בין פרהסיא לצנעא מה שאין כן בג"ע, שהוא מצד חומר העבירה, יש להשוותו לדין ע"ז⁶.

התוס' בסנהדרין דף עד, ב ד"ה "והא" כותב:

והא אסתר פרהסיא הוא - תימא דה"ל לאקשווי עריות הוא, דרוצח ונערה המאורסה לכולי עלמא יהרג ואל יעבור.

⁵ ס' ט"ז פרק ד' אות ג' (עמ' קפ"ה).

⁶ אמנם החזו"א בהערות על ספר חידושי ר' חיים הלוי (נדפס בספר חידושי ר' חיים עם גליונות החזו"א) בהלכות יסודי התורה ד"ה "וכיון דילפינן מרוצח" כותב "לכאורה לא ילפינן דעירות אינו נדחה מפני פק"ג, שהרי גם ברציחה לא חומר העבירה גורמת שלא תדחה מפני פק"ג אלא נפש הנהרג אינה נותנת לידחות, וה"נ עבירת עריות חשבה התורה כאיבוד נפש" לע"ש. (ולע' ריטב"א פסחים כה, א ור"ן בסנהדרין לגבי כופין אותו לבוא על בהמה). ולפי דבריו מסתבר מאד שדין ג"ע יהיה כדין ד"ג. ומסתבר עוד שכפי שהבאנו לעיל שיש בד"ג שני מקרים מקרה שהוא מבוסס על הסברא ומקרה שעצם העבירה גורמת את הדין כן ניתן לומר גם לגבי ג"ע. אמנם לפי דברי החזו"א אין מקום להסבר הרב ישראלי זצ"ל למקור הדין לומר דין יהרג ואל יעבור גם במקום שאין סברא, שהרי בג"ע גופא יש סברא.

למי מתכוון התוס' בלשונו "לכולי לעמא"? נראה שכוונתו לר' ישמעאל ולומר שגם לר' ישמעאל אין לחלק בש"ד ובג"ע בין פרהסיא לצנעא. וכן כתב המנ"ח רצ"ה אות א' בדעת התוס'⁷ אולם מדברי תוס' בכתובות והגהות אושרי שהובאו לעיל נראה שסברו שדין ג"ע כדין ע"ז.

ד

הדיון דלעיל עסק בדעת ר' ישמעאל שלא נפסק להלכה אך יש מקום לדון בצורה דומה גם לפי דעת רבנן.

בעל המאור בסנהדרין סובר שתירוץ רבא על קושית הגמ' "זהא אסתר פרהסיא הוא", ומתרץ "הנאת עצמן שאני", נכון גם לגבי ג' עבירות, שכן לדעתו בעילת אסתר נחשבת כג"ע. אך מיד מסייג זאת בעל המאור "וכן בשיד אע"ג דמכוין נכרי להנאת עצמו אין שם דרך לעולם שיהא מותר דהא טעמיה משום סברא דמאי חויה דדמא דידך סומך טפי והאי סברא איתי בכל ענין אפילו בשמתכוין הנכרי להנאת עצמו..."⁸

וכן נוקט בשיטה זו המאירי שם וז"ל:

ומכל מקום בשפיכות דמים אף להנאת עצמו, כגון שיש לו עליו דין נקמה אסור, מסברא שכתבנו שהרי העבירה עשויה ויש שם נפש אבודה. זה הכלל הברור בדין זה לדעתי.

אמנם השלטי גיבורים⁹ כותב: "ובהני ג' עבירות י"א ג' עבירות להנאת עצמן שרי. מדאמר בפסחים מה ראו חנניה וכו' ומביא את דעת החולקים ודן בראיותיהם. לשונו של השלטי גיבורים היא "ג' עבירות" ומשמע שאף לגבי ש"ד. אך כאמור לעיל מפורש בבעל המאור והמאירי שהם בעלי שיטה זו שש"ד שאני. ולכאורה צ"ל שאין הכוונה בשלטי גיבורים לכל ג' עבירות, אלא היחס הוא לקבוצה שנקראת בשם זה אך לא בהכרח הכוונה לכולם. וכן

⁷ כלשון תוס' כך לשון תוס' ראש שם. וכן כותב התוס' בסוף אותו עמוד ד"ה "בן נח".

⁸ בעל המאור סובר שלמרות שבאופן עקרוני נכון דינו גם לגבי ע"ז אך למעשה אין מציאות כזו של הנאת עצמן. ובמאירי מפורש: "אבל אם אינו מתכוון אלא להנאת עצמו, אף בע"ז וגילוי עריות... יעבור ואל יהרג"

⁹ יחב, מדפי הר"ף.

גם הגר"א¹⁰ כותב: "אבל רש"י ס"ל אף בג' עבירות להנאת עצמן שרי. וע"ש בד"ה
הני קוקי וכו'" ומסתבר שאין הגר"א חולק על בעל המאור שהוא בעל
השיטה זו שחילק בין ש"ד לג"ע וע"ז, ואף רש"י שמביא ממנו הגר"א
ראיה מתיחס לע"ז, וצ"ל שמה שנקט הגר"א "ג' עבירות" זה לאו דוקא.
ובספר האשכול¹¹: "יש שאומר אף בע"ז וג"ע וש"ד מחלקינן, ולהנאת עצמן א"צ
לאסור, ולא מלתא הוא..." ובנחל האשכול שם מציין על "יש שאומר", שהוא
בעל המאור. וקשה הרי בבעל המאור מפורש שזהו דוקא חוץ מש"ד וכאן
מוזכר גם ש"ד וצ"ע.

ה

דיון דומה יש לדון לגבי דין בן נח. הגמ' בסנהדרין עד,ב מסתפקת האם
בן נח מצווה על קידוש ה' ומובאת שם מחלוקת בכך. ותוס' שם עה,א
ד"ה "ואם" נוקט שהמסקנה שאינו חייב. וכן פוסק הרמב"ם¹².
גם כאן נשאלת השאלה מה דין בן נח לגבי ש"ד. בעל המשנה למלך
בספרו פרשת דרכים¹³ נוקט שיהרג ואל יעבור וז"ל: "...אבל ש"ד דלאו
מקרא נפקא אלא מסברא דמאי חזית... בסברא זו מהיכא תיתי דיש חילוק בין ישראל
לבן נח" ומוכיח גם מהרא"ם, אך הוא מביא שהמהר"ש יפה (בלבוש
האורה) לפרשת לך לך נקט לא כן¹⁴. ומביא כל זה במנ"ח שם אות ה'.

¹⁰ יו"ד קנ"ז סוף אות ז'.

¹¹ הל' ע"ז עמ' 119.

¹² הלכות מלכים י, ב.

¹³ דרוש שני ד"ה "ודע דמשמע ל"י".

¹⁴ ויש לע' בכך מתוס' סנהדרין עד, ב ד"ה "בן נח" וז"ל: "בן נח מצווה על קידוש השם.
וא"ת והא 'וחי בהם' בישראל כתיב, ואפילו ישראל מחויב למסור עצמו בצינעא, אי לא
דכתיב 'וחי בהם'. ויש לומר דדילמא לא איצטריך וחי בהם כי היכי דלא נילף שאר
מצוות מרוצח ונערה מאורסה דאפילו בצינעא יהרג ואל יעבור לכ"ע". כוונת תוס'
להקשות מה הספק אם בן נח מצווה על קידוש ה' כלומר אם חייב להרג ולא לעבור
והרי אין בבן נח את הלימוד הפוטר ממצוות מטעם פק"ג שנלמד בישראל מ"וחי בהם".
ועונה התוס' שאדרבה צריך מקור לחייב את האדם להרג ולא לעבור. ומה שנצרך
בישראל לימוד של וחי בהם הוא אחרי שלמדנו שברוצח וג"ע קיים דין יהרג ואל יעבור,
שלא נלמד מהם לשאר מצוות.

משמע שבגוי לא קיים דין יהרג ואל יעבור **ברוצח** ונערה מאורסה לכן אין צורך בלימוד של וחי בהם. ועולה מכאן דלא כפרשת דרכים. ויתכן לתרץ שכוונת תוס' היא דוקא לנערה מאורסה (או לרוצח במקרה שאין בו סברא) שהרי לא מסתבר ללמוד מרוצח (בבנין אב) לשאר עבירות שהרי ניתן לחלק, שדוקא ברוצח קיימת הסברא ולא בשאר עבירות.